

ბათუნა ბაინდურაშვილი

კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა
ეროვნული ცენტრი,
საქართველო
baindurashvilikhatuna@yahoo.com

ქართველი ქალები სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში (XVI საუკუნის V-იანი წლები)

საისტორიო წყაროები ცხადყოფს, რომ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების ნორმალიზების საკითხში დინასტიური ქორწინება უდიდეს როლს თამაშობდა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ქალი, როგორც საშინაო, ისე საგარეო ურთიერთობებში დიპლომატიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სეგმენტს წარმოადგენდა. „ქალის საკითხი“ განსაკუთრებით გააქტიურდა XVI საუკუნიდან სეფიანთა ირანთან ურთიერთობის პერიოდში და აქტუალობა არც ირანის მმართველი მომდევნო დინასტიების დროს დაუკარგავს. ქართული სამეფო დინასტიისა და სხვა წარჩინებული ოჯახების ქალებს „მედიატორის“ როლი უნდა შეესრულებინათ და შეძლებისდაგვარად „სასიკეთო გავლენა“ მოეხდინათ მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე. სწორედ ასეთი იყო ქართველი ქალების ირანის შაჰზე „გათხოვების“ თუ მისთვის რიგით ხარჭად გაგზავნის მიზანი.

ქართველების ყოფნას სეფიანი შაჰების სამსახურში არაერთი მკვლევარი შეეხო. ე. მამისთვალიშვილი,¹ მ. სვანიძე,² ჰ. მადეა,³ ნ. ფალსაფი.⁴ მათ შორის, მ. სვანიძემ ყურადღება გაამახვილა სეფიანი შაჰების ჰარამხანაში მყოფ ქართველ ქალებზე. მაგრამ უნდა

1 ე. მამისთვალიშვილი, სეფიანთა სახელმწიფოში მიმდინარე პოლიტიკური ბრძოლა და ქართველები (1576-1578 წწ.) (ევროპული წყაროების მიხედვით), მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ., 1977, №4, გვ. 107-117.

2 მ. სვანიძე, ქართველები ირანისა და ოსმალეთის პოლიტიკურ სარბიელზე XVI-XVII სს-ში, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1990, გვ. 241-347.

3 ჰ. მადეა, ქართველები სეფიანთა ირანში, ლულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოსოციალური წარმომავლობა, თბ., 2008.

4 ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, შერჩევითი თარგმანი (ფრაგმენტები საქართველოსა და ქართველების შესახებ), სპარსულიდან თარგმნა ლ. ჟორჟოლიანმა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ჯ. სტეფნაძემ, თბ., 2003.

აღინიშნოს, რომ საკითხისადმი მიძღვნილი ყველა ნაშრომის მიზანი შაჰ თამაზ I-ის მემკვიდრეობის საკითხთან დაკავშირებულ დაპირისპირებაში ქართველების როლისა და მიზნების წარმოჩენაა.

ჩვენი კვლევის მიზანია: ირანის შაჰის – თამაზ I-ის (სპარსული წყაროებით – თაჰმასპი (1524-1576 წწ.) კარზე მყოფი ქართველი ქალების ვინაობის დაზუსტება და შაჰის ჰარემში მათი სტატუსის განსაზღვრა. კერძოდ, შაჰთან მათი ქორწინების ფორმის დადგენა და სეფიანთა ირანში ქართველი ქალების პოლიტიკური როლის წარმოჩენა.

ქართველი ქალების შესახებ პირველად 1860 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა.¹ სტატიის ავტორი „ქართველი ქალები, ისტორიული მიმოხილვა“, დიმიტრი ბაქრაძე წერს, რომ საქართველოში ქალებს წიგნიერებას და ხელსაქმეს ოჯახებში კარგად ასწავლიდნენ. გარდა ამისა, ავტორი ხაზს უსვამს მათი ხასიათის თავისებურებას და აღნიშნავს, რომ „ბუნებითი ტაკტი აქვთ მრავალი ქართველ ქალებსა“, რომ ისინი პატიოსანი და მორჩილი ბუნებისანი არიან, აქვთ ვალდებულების და პასუხისმგებლობის გრძობა.² ქართველი ქალის ისტორიული მისიის შესახებ დ. ბაქრაძე წერს: „ვიზანტიის მფლობელნი და დიდებულნი ხშირად ცდილობდნენ შეუღლებასა ქართუჭლოს ქალებთან ... მეთერთმეტე საუკუნეში კონსტანტინეპოლის იმპერატორი მიხეილ-დუკა იყო დაქორწინებული ბაგრატ მეოთხის ასულზედ, რომელსაც ერქუა მართა, და მართას ბიძაშვილი ირინე ჰყავდა იმპერატორის ძმას ისაკ-კომნენს; ბაგრატის დის წული³ ჰყავდა სელჯუკის სულთანს ალფ-არსლანს. მეთორმეტე საუკუნეში დავით მეორეს (იგულისხმება დავით IV აღმაშენებელი – ხ. ბ.) ჰყავდა ორი ქალი – კატა და თამარ. კატა იცოლა ალექსი კომნენმა, იმპერატორის ნიკიფორე ბარიანისა და განთქმულის მწერლის ანნა კომნენის შვილი; თამარ შეუღლდა შირვანის მთავართან, რომელსაც ერქუა ფადლონ და რომელიც თამარისაგანვე იყო გაქრისტიანებული. მეთოთხმეტე საუკუნეში ტრაპიზონის იმპერატორს ალექსი მეორეს ჰყავდა ქალი მესხეთის ათაბაგისა ბექისა. ისტორია ამასაც გვიანბობს, რომ 1450 წ. იმპერატორმა კონტანტინე დრაგოზემ წარმოგზავნაო, საქართუჭლოში ელჩი დიდის საჩუქრებით გიორგი მერკს ქალის სათხოვნელათ, მაგრამ უჟამო კონსტანტინეს სიკუდილმა მოშალაო ამ საქმის დაბოლოება ... არაბეთის სახალიფოს მოადგილენი ანუ ემირნი და სპარსეთის მფლობელნი აგრეთვე ეტანებოდნენ ქართუჭლ ქალებსა. ... ისტორია დაწულილებით არ მოგვი-

1 დ. ბაქრაძე, ქართველი ქალები, ისტორიული მიმოხილვა, ცისკარი, 1860, №4, გვ. 251-280.

2 დ. ბაქრაძე, ქართველი ქალები, გვ. 261-262.

3 ბაგრატ IV-ის დის შვილი ამავე დროს იყო სომეხთა (ტაშირ-ძორაკეთის) მეფის – კვირიკეს ძმის შვილი, ანუ დედით ქართველი სომეხი პრინცესა. მას დ. ბაქრაძე, როგორც ჩანს, ქართველად მიიჩნევს.

თხრობს იმათ მდგომარეობას სამშობლო ადგილების გარეთ; მაგრამ ეჭვ არ არის, იმათ უნდა ჰქონიყოთ გავლენა სულთნებზედა და შაჰზე და ამ გავლენას სასარგებლოდ მოიხმარდნენ თავისს სამშობლო ქუცყანისათვისაც.“¹

XVII საუკუნის ფრანგი მოგზაური – შარდენი აღფრთოვანებული წერდა: „ქართველები მთელს აღმოსავლეთში და, შეიძლება ითქვას, მთელ მსოფლიოში საუცხოო ჯიშის ხალხია. ამ ქვეყანაში მე არ შემხვედრია არც ერთი უშნო ადამიანი, კაცი იქნება თუ ქალი, ვხვდებოდი მხოლოდ და მხოლოდ ანგელოზისებერ სახეებს. ქალების უმეტესობა ბუნებას ისეთი სინატიფით დაუჯილდოებია, როგორსაც ვერსად შეხვდებით. ვფიქრობ, შეუძლებელია მათ თვალი მოჰკრათ და არ შეგიყვარდეთ. ქართველ ქალზე უფრო მშვენიერი სახისა და ტანის დახატვაც კი შეუძლებელია; არიან მაღალნი, კოხტა და მოქნილი ტანისა და საოცრად წელწვილინი. ფერუმარილი, რომელსაც ერთნაირად ხმარობენ ლამაზების და ულამაზონიც, მათ არ უხდებათ. იგი სამკაულის შემცვლელია და მას ისეთსავე მორთულობად იყენებენ, როგორც ჩვენში თვალმარგალიტსა და ლამაზ ტანსაცმელს. ... ქართველები არიან თავაზიანი და კაცთმოყვარენი, ამასთანავე დარბაისელნი და თავდაჭერილნი.“²

პირველად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში შაჰ აბას I-ის (1588-1629 წწ.) კარზე გაგზავნილი ქართველი ქალების შესახებ დაინტერესდნენ. კ. კეკელიძე წერს: „... ის ქალები მეფე-დიდებულთა ოჯახებიდან, რომელნიც იგზავნებოდნენ შაჰის კარზე, როგორც მეუღლენი და თანამეცხედრენი მრისხანე ტირანისა, ან იძულებით, ან ნებაყოფლობით, უკანასკნელ შემთხვევაში იმ ანგარიშით, რომ დასიძების გზით აეცილებინათ და ასე თუ ისე შეერბილებინათ გულისწყრომა და რისხვა ამ ჯალათისა.“³

XVI საუკუნის დასაწყისში ირანში სეფიანთა სახელმწიფო შეიქმნა, რომელმაც ძალიან მალე, აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ აგრესიული პოლიტიკის გატარება დაიწყო. ყიზილბაშები პირველად ქართლში შაჰ ისმაილ I-ის (1501-1524 წწ.) ბრძანებით შემოიჭრნენ და თბილისი დაარბიეს. ამ დროს ირანელთა მიერ საქართველოდან წაყვანილ ტყვეებზე ქართველი მემატიანეები (ბერი ეგნატაშვილი, ქართლის ცხოვრების მესამე ტექსტი და ვახუშტი ბატონიშვილი) არაფერს წერენ. შაჰ ისმაილ I-ის კარზე ქართველი ტყვე ქალების გაგზავნის შესახებ არც მისი ცხოვრების აღმწერი

1 დ. ბაქრაძე, ქართველი ქალები, ისტორიული მიმოხილვა, გვ. 264-265, 267.

2 ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 297.

3 კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, თბ., 1957, გვ. 217.

ანონიმი ავტორი და არც „თარიხ-ე ჯაჰან-არა“¹ წერს.

ირანის შაჰის ჰარემში ქართველი ქალები პირველად შაჰ თაჰ-მასბ I-ის (1524-1576 წწ.) დროს ჩნდებიან. უნდა აღინიშნოს, რომ მათ შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობები ძალზედ მწირია. ბერი ეგნატაშვილი წერს: „... ესე შაჰ-თამაზ: ეზრახა ათაბაგს ქაიხოსროს და სთხოვა ცოლად (ქალი – ხ. ბ.) ტომისაგან თვისისა. ხოლო ათაბაგს თვისი არა ჰყვანდა რა, და ენათესავებოდა ოთარი შალიკაშვილი ათაბაგსა, ამისთვის ნებაყოფლობით გამოართუა ქალი და ნათესავად თვსად გაუგზავნა ყაენსა და ყაენმან შეირთო ცოლად.

და რაჟამს შეირთო, ესე იყო საყუარელ ყაენისა, შეიქმნა წყობა შაჰ-თამაზსა და ათაბაგს შუა.“² იმავეს წერს ვახუშტი ბატონიშვილიც: „ამის შემდგომად მოვიდა შასთამაზ, აღილო ტფილისი ქ-სა ჩ-ფმც (1548 წ., მეორე ლაშქრობაა – ხ. ბ.), ქარ. ს-ღვ. და ტფილისი-დამ ეზრახა ქაიხოსრო ათაბაგსა (ქაიხოსრო II (1545-1573 წწ. – ხ. ბ.), რათა მისცეს ასული თვისი ცოლად. არამედ ათაბაგსა არა ესუა ასული, გარნა მისცა ასული ოთარ შალიკაშვილისა, რამეთუ ნათესავი ახლოს იყო ქაიხოსროსი. ამით დაემზახლა შასთამაზ და მოსცა ნიჭი დიდძალი ყეენმა ათაბაგსა და წარვიდა სპარსეთად, რამეთუ ჰყო ესე ყეენმან ძმაცვთ საქართველოთა შინა“.³

უნდა აღინიშნოს, რომ ისქანდერ მუნში, რომელიც თავის ნაშრომში ცალ-ცალკე ქვეთავებად აღწერს შაჰ თაჰმასბის ოთხივე (1540/1 წ., 1547 წ., 1551 წ., 1553/4 წ.) ლაშქრობას საქართველოში, მისთვის შალიკაშვილის ქალის გაგზავნაზე არსად არ საუბრობს. ერთი შემთხვევა, რა დროსაც შაჰის სარდლებს ქართველ დიდებულთა საგვარეულოს ქალები (და ვაჟებიც) გადაეცათ საჩუქრებად, იყო მეოთხე ლაშქრობა (1554 წ.). ამ დროს ქართლში ყიზილბაშთა ლაშქრობის შესახებ ისქანდერ მუნში წერს: „در این یورش زیاد از سی هزار اسپر به دست جیوش دریا خروش در آمد از آن جمله آنچه زنان و دختران و پسران عظاما و به استخواناران بود در عوض خمس به سرکار اشرف اختصاص یافت.“ „ამ ლაშქრობაში 30.000-ზე მეტი ტყვე ჩაუვარდა ხელში ზღვასავით მქუხარე ჯარს. მათგან ისინი, ვინც დიდებულთა, წარჩინებულთა და აზნაურთა ცოლები, ქალიშვილები და ვაჟები იყვნენ, „ხუთისთავის“ ანგარიშში შაჰის უკეთილშობილეს სარქარს (სარდლებს – ხ.ბ.) მიაკუთვნეს.“⁴

1 სამი სპარსული წყარო XVI საუკუნის საქართველოს შესახებ, სპარსულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნანა გელაშვილმა, თბ., 1990, გვ. 21-28.

2 ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 364.

3 ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 715-716.

4 ۱۳۹۰، ارادت، دیارماری شش‌گوشو، به سبب عاری از علم خیرات، نام‌کرت گ‌بی رندن‌ک‌سا 4

თუმცა, მანამდე, სამცხეში ყიზილბაშთა ლაშქრის ყოფნისას, 1551 წელს, მესამე ლაშქრობის დროსაც წაიყვანეს ტყვეები. როგორც ჰასან-რუმლუ წერს, ირანელებმა სამცხიდან „ფერიების მსგავსი ქართველი ლამაზმანები ტყვედ წაიყვანეს.“¹ ამდენად, მოტანილი წყაროებიდან ვიგებთ, რომ ყიზილბაში დიდებულებისა და ირანის შაჰის ჰარემში ქართველი ქალები 1548, 1551 და 1554 წლებში უნდა მოხვედრილიყვნენ. აქედან, 1548 წელს, შაჰ თაჰმასბ I-მა, ქართული წყაროების მიხედვით, იქორწინა ოთარ შალიკაშვილის ასულზე, დანარჩენ შემთხვევებში კი ქალები ტყვეებად არიან წაყვანილნი. კიდევ ერთი გარემოება იყო – კერძოდ, ქართველი მეფე-მთავრები ყოველწლიურად შაჰის კარზე „საჩუქრებად“ რჩეულ გოგო-ბიჭებს აგზავნიდნენ, რომელთა ნაწილი შაჰის ჰარემში რჩებოდა, ნაწილი კი საჩუქრებად ურიგდებოდათ ყიზილბაშ დიდებულებსა და მოხელეებს (ამ საკითხს ქვემოთ შევხებით).

სპარსულ ისტორიოგრაფიაში შაჰ თაჰმასბ I-ის მემკვიდრეების საკითხს დაწვრილებით შეეხო ირანელი ისტორიკოსი ნასროლა ფალსაფი, რომელმაც სპარსულ წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით დეტალურად გადმოგვცა შაჰ თამაზის შვილების თანმიმდევრობა და მათი დედების ვინაობა. სამწუხაროდ, ქართული და სპარსული წყაროები ამ ქართველი ქალების ქართულ სახელებსა და გვარებს (გარდა შალიკაშვილის გვარისა) არ ასახელებენ და შესაბამისად, ისტორიოგრაფიაშიც ეს საკითხი გაურკვეველი რჩება. თუმცა, ხშირ შემთხვევაში, ვიცით ამ ქალების სპარსული სახელები.

როგორც ირანელი ისტორიკოსი ნასროლა ფალსაფი მიიჩნევს, შაჰ თაჰმასბ I-ის მემკვიდრე 12 უფლისწულიდან ოთხ მათგანს ქართველი დედები ჰყავდათ. ესენი არიან: სოლთან ზადე ხანუმი – მეოთხე, შაჰის უსაყვარლესი ვაჟის – ჰეიდარ მირზას დედა; ზაჰრა ბაჯი – მეექვსე ვაჟის – მუსტაფა მირზას და მეცხრე ვაჟის – ალი მირზას დედა; ხანფარვან ხანუმი – მერვე ვაჟის – იმამყული მირზას დედა² (ამ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული აზრი გვაქვს, რომელსაც მოგვიანებით შევხებით). შაჰ თამაზს 8 ასულთაგან ერთ-ერთი – ზეინაბ ბეგუმი, რომელსაც ადრე ანა ხანუმი რქმევია, ქართველი ქალისგან ჰყავდა.³ მ. სვანიძე გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლოა, ზეინაბ ბეგუმის დედა ქართულ წყაროებში მოხსენიე-

1. ص. 121 ; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1969, გვ. 21.

2. ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1966, გვ. 29.

3. ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, შერჩევითი თარგმანი (ფრაგმენტები საქართველოსა და ქართველების შესახებ), სპარსულიდან თარგმნა ლ. ჟორჟოლიანმა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ჯ. სტეფანაძემ, თბ., 2003, გვ. 8-9.

3. ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, გვ. 8.

ბული შალიკაშვილის ასული ყოფილიყო.¹

ნ. ფალსაფი აღნიშნავს: „შაჰ თამაზის ბევრი ცოლი იმ მხევალთა და ასულთაგანი იყო, რომელთაც გორჯესთანის ამირები სხვა ძღვენთან და საჩუქრებთან ერთად ყოველწლიურად უგზავნიდნენ ხოლმე შაჰს.“²

საინტერესოა ირანელი ისტორიკოსის მიერ დასახელებული ტერმინები: „მხევალი“ და „ასული.“ ჩვენი აზრით, ეს ტერმინები ცალსახად განასხვავებს შაჰის ჰარემში მოხვედრილ ქალთა უფლებრივ მდგომარეობას. „მხევალი“ (ხარჭა) უფრო დაბალი წარმომავლობის მაჩვენებელია და ჰარამხანაში მის არაპრივილეგირებულ მდგომარეობაზე მიუთითებს, ხოლო „ასული“ დიდებულთა ოჯახების წევრ ქალს უნდა აღნიშნავდეს. თანაც ძალზედ პირობითია ისტორიოგრაფიაში არსებული „შაჰის ცოლის“ სტატუსი. ზოგადად, შიიტ მუსლიმს და მათ შორის შაჰსაც მხოლოდ ოთხი ცოლის ყოლის უფლება ჰქონდა. ამავე დროს, შეეძლო დროებით ქორწინებაში (სიღე) ყოფილიყო ქალთან და ასევე ჰყოლოდა განუზომელი რაოდენობის ხარჭა. აქედან გამომდინარე, ყველა ქალი (მათ შორის ქართველებიც), რომლებიც შაჰის შვილების დედები იყვნენ, შაჰის ცოლები ვერ იქნებოდნენ.

შაჰ თამაზ I-ის ჰარემში მყოფ ქართველ ქალთა შორის განსაკუთრებული მდგომარეობა ეკავა ჰაიდარ მირზას დედას – სოლთან ზადე ხანუმს. როგორც მემათიანეები წერენ, ჰაიდარ მირზას მიმართ შაჰ თაჰმასბს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა, იგი გამორჩეულად უყვარდა. უფლებას აძლევდა, სახელმწიფო საქმეებში მამისთვის რჩევები მიეცა და ისიც მის რჩევებს ითვალისწინებდა. ჰაიდარი ერთადერთი უფლისწული იყო, რომელსაც ზრდასრულ ასაკში შაჰის კარზე ყოფნის უფლება ჰქონდა. 1571 წელს სეფიანთა სახელმწიფოში ჩასული ვენეციის რესპუბლიკის ელჩი დ'ალესანდრი წერს: „ჰეიდარ მირზა შაჰის დიდი ნდობით სარგებლობს. იგი 18 წლისაა. ტანმორჩილია, მაგრამ გარეგნობით მეტად ლამაზია. ჰეიდარ მირზა შესანიშნავი ორატორი და ბრწყინვალე მოჭირითეა.“³

ნ. ფალსაფი წერს: „ხოლო მეფის ჰარამხანაში სოლთან ზადე ხანუმი, რომელიც ქართველი იყო და შაჰს ყველა სხვა ცოლზე მეტად უყვარდა, ქართველი სარდლების მეშვეობით, რომელთაც სამეფო კარზე დიდი გავლენა და ძალა ჰქონდათ, თავისი ვაჟის გასამეფებლად ნიადაგს ამზადებდა.“⁴ შემდგომში, შაჰის გარდაცვალების საქმეში ერთ-ერთი ეჭვიმითანილი, სწორედ სოლთან ზადე ხანუმი იყო თავის მომხრე ქართველებთან ერთად.

1 მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 243.

2 ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, გვ. 8.

3 Travels of Venetians in Persia (A Narrative of Italian Travels in Persia in the XV and XVI centuries), vol. 49, London, 1873, გვ.125.

4 ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, გვ. 9.

1573 წელს, შაჰ თაჰმასპის მოულოდნელი ავადმყოფობის გამო, სასახლეში უფლისწულებს შორის ტახტისათვის ბრძოლა დაიწყო. ირანში ერთმანეთს ქართული და ჩერქეზული კლანები დაუპირისპირდნენ. ჩერქეზებს ტახტზე თავიანთი კანდიდატის – დედით ჩერქეზი ისმაილ მირზას (შემდგომში შაჰ ისმაილ II) აყვანა უნდოდათ. ამ დროს ისმაილი დაუმორჩილებლობის გამო, შაჰის ბრძანებით ალამუთის ციხეში იყო გამომწყვდეული. მას მხარს ყიზილბაში ამირების ნაწილი და სასახლეში დანინაურებული ჩერქეზები უჭერდნენ. მთავარი დასაყრდენი კი მაინც მისი და, დიდი გავლენის მქონე – ფერიხან ხანუმი იყო.

ქართული დაჯგუფების მეთაურად ისქანდერ მუნში ზაალ-ბეგ ქართველს ასახელებს: „... ზაალ-ბეგი, რომელიც იმ ჯგუფს (ჰაიდარის მომხრეთა – ხ.ბ.) ეკუთვნოდა, ხოლო მისი და შაჰის მეუღლეთა რიგებში ითვლებოდა და რამდენიმე უფლისწულის დედა იყო, სულთან ისმაილის მომხრეთა მოძულე იყო, მუდამ ეწეოდა შაჰის აბანოში სამსახურს.“¹

შაჰ თაჰმასპის სიცოცხლის ბოლო წლებში, განსაკუთრებით 1573 წლიდან (მისი ავადმყოფობის შემდეგ), ყიზილბაში ამირები შაჰის სიცოცხლეს ქართველებს აღარ ანდობდნენ. „ისმაილ მირზას მომხრეები შეთანხმდნენ იმაზე, რომ ზაალ-ბეგი უმადური იყო და სახელმწიფოს ერთგული სუფიები მას არ ენდობოდნენ. ჩვენ არ დავუშვებთ, თქვეს მათ, რომ ამ დროს, როცა მისი უდიდებულესობა ასე დასუსტებულია, იგი (ზაალ-ბეგი) აბანოში წავიდეს და იქ იმსახუროსო, მისი ღალატისაგან უზრუნველყოფილი არა ვართო.“² როგორც ისქანდერ მუნში გადმოგვცემს: „ქართველები ამბობდნენ, ჩვენში რა დაინახეს ისეთი, რომ ჩვენი სამსახურის შესრულებას გვიშლიანო.“³ ზაალ ბეგისა და ქართველების ეს სამსახურიც ნათლად მეტყველებს მათ სიახლოვეზე ირანის შაჰთან. ცხადია, რომ მათ შაჰ თაჰმასპი ძალიან ენდობოდა, რადგან ფაქტობრივად, თავის სიცოცხლეს ანდობდა ქართველებს მაშინ, როდესაც იგი ყველაზე მეტად დაუცველ მდგომარეობაში იყო. სამეფო აბანოში შაჰის უსაფრთხოების დაცვა ზაალ ბეგსა და კიდევ რამდენიმე ქართველს ევალებოდა.

ირანელი ისტორიკოსი შერეფ ხან ბითლისი წერს, რომ ჰაიდარ მირზასა და იმამყული მირზას ბიძები დედის მხრიდან იყვნენ ალიხან გურჯი და ზაალ გურჯი.⁴ როგორც ზემოთ ვნახეთ, ისქანდერ მუნშიც წერს, რომ ზაალ გურჯის და შაჰის მეუღლე იყო, რომელსაც

1 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლ. ფუტურიძემ, თბ., 1969, გვ. 25-26.

2 ისქანდერ მუნში, გვ. 26.

3 ისქანდერ მუნში, გვ. 26.

4 კ. ტაბატაძე, შერეფ-ხან ბითლისელის ცნობები საქართველოს შესახებ, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, თბ., 1962, გვ. 175.

რამდენიმე უფლისწული ჰყავდა. ჰაიდარის ტახტზე ასვლას მხარს უჭერდა ასევე უსთაჯლუს ტომი, რომლის ბელადი – ჰოსეინ ბეგ უსთაჯლუ, დედით ქართველი უფლისწულების – მუსტაფასი და იმამყულის აღმზრდელი იყო.¹

დ. კაციტაძე აღნიშნავს, რომ: „უსთაჯლუს ტომის ამირებმა შაჰად გამოაცხადეს თავისი აღზრდილი შაჰ-თამაზ I-ის მეხუთე² შვილი ჰაიდარ მირზა, რომლის დედაც ქართველი ქალი იყო, შალიკაშვილის ასული. ჰაიდარ მირზას გახელმწიფებას მხარს უჭერდნენ შაჰის კარზე დაწინაურებული ქართველები (ჰაიდარ მირზას დედის ძმა ალხან (//ალიხან – ხ. ბ.) გურჯი, ზაალ გურჯი, თაჰმასბ გურჯი, დაუდ გურჯი და სხვანი).“³

ნ. ფალსაფი წერს, რომ შაჰ თამაზის შემდეგ ირანში ჰეიდარ მირზას გამეფებას ცდილობდნენ „... მამაცი და სახელოვანი ქართველი სარდლები – ზაალი, დაუდი და თამაზი – იმამყული-მირზას დედის ხანფარვან ხანუმის ძმები. ... იმის გამო, რომ ჰეიდარ მირზას დედაც ქართველი იყო. ეს ქართველი სარდლები ყიზილბაშთა ტომებში სახელგანთქმულნი იყვნენ თავიანთი სიმამაციით და საქართველოში დიდძალ ქონებასა და მამულებს ფლობდნენ.“⁴ ნ. ფალსაფი ასევე აქვე ასახელებს ჰეიდარ მირზას ბიძას – ალიხან გორჯის.⁵

ჩვენთვის გაუგებარია, თუ რატომ უნდა დაეჭირათ მხარი ხანფარვან ხანუმის ძმებს (ზაალი, დაუდი და თამაზი) ჰაიდარ მირზას გამეფებისთვის, თუ კი მათი საკუთარი დის შვილიც ტახტის მემკვიდრე იყო?

ისქანდერ მუნშისა და შერეფ ხან ბითლისის ცნობებზე და ნ. ფალსაფის კვლევებზე დაყრდნობით მიგვაჩნია, რომ ჰაიდარ მირზას დედა სოლთან ზადე ხანუმია და ისი ძმები არიან ზაალ ბეგ გორჯი და ალიხან გორჯი (ნ. ფალსაფის მიაჩნია, რომ სოლთან ზადე ხანუმს მხოლოდ ერთი უფლისწული – ჰაიდარ მირზა ჰყავდა, რასაც ვერ გავიზიარებთ). ასევე ისტორიული ნარატივების გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ სოლთან ზადე ხანუმი არა ერთი, არამედ ორი უფლისწულის (ჰაიდარ მირზას და სავარაუდოდ, ალი მირზას) დედა უნდა იყოს.

ამდენად, წყაროთა მონაცემების შეჯერების საფუძველზე, ჩვენი აზრით, სოლთან ზადე ხანუმის ვაჟები იყვნენ: შაჰ თაჰმასბის მეოთხე უფლისწული – ჰაიდარ მირზა და მერვე უფლისწული – იმა-

1 J. Hammer, დასახ. ნაშრ. გვ. 475; ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 517; ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 86-87; სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.), ტექსტის პუბლიკაცია, გამოკვლევა და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1961, გვ. 42.

2 დ. კაციტაძე ჰაიდარ მირზას შაჰ თამაზის მეხუთე უფლისწულად მიიჩნევს.

3 დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია, III-XVIII საუკუნეები, თბ., 2009, გვ. 399-400.

4 ნ. ფალსაფი, შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება, გვ. 9.

5 ნ. ფალსაფი, გვ. 10.

მყული მირზა, ზაჰრა ბაჯის ვაჟი იყო მეექვსე უფლისწული – მუსტაფა მირზა და ხანფარვან ხანუმის ვაჟი იყო მეცხრე უფლისწული - ალი მირზა.

სპარსულ წყაროებზე დაყრდნობით თუ ვიმსჯელებთ, ხანფარვან ხანუმის ძმები – დაუდი და თამაზი და სოლთან ზადე ხანუმის ძმები – ზაალი და ალიხანი, რომლებიც სეფიანთა ირანის სამეფო კარზე დაწინაურებულები არიან, ქართველ დიდებულთა საგვარეულოებს ეკუთვნოდნენ, რადგან ისინი საქართველოში დიდძალ ქონებასა და მამულებს ფლობდნენ.

შაჰ თაჰმასბი 1576 წლის 14 მაისს, ღამით გარდაიცვალა. ჰაიდარ მირზა მისმა მომხრეებმა ირანის შაჰად გამოაცხადეს. ახალი ქართლის ცხოვრების მესამე ტექსტში ვკითხულობთ: „ქორონიკონსა ს-დდ: მაისსა ი-ე, დღესა სამშაბათსა, ყაენი შაჰ-თამაზ მოკუდა და უსტა-ჯლუანთა და იოთამის შვილმან ალიხან-სულთან აიდარ-მირზას ბატონობა მოინდომეს“.¹ იმავეს იმეორებს „მესხური ქრონიკა“: „ქ-სა ს-დდ: მაისსა ი-ე, დღესა სამშაბათსა, ყაენი შასთამაზ მოკუდა, და უსტაჯალუანთა და იოთამის შვილმან ალიხან-სულთან ჰაიდარ-მირზას ბატონობა მოინდომეს.“²

მუნჯიმ-ბაშის გადმოცემით, ტახტისათვის ბრძოლის პროცესში, ჰეიდარ მირზა დედამისის მითითებით მოქმედებდა.³ ეს ცნობა, ხაზს უსვამს საშინაო პოლიტიკაში სულთან-ზადე ხანუმის აქტიურ ჩარევას. როგორც ვ. ჰინცი წერს, როდესაც ქალაქში შაჰის გარდაცვალების შესახებ ხმა გავრცელდა, ამან დიდი მღელვარება გამოიწვია. შაჰ თაჰმასბის უკანასკნელი სურვილიც გამოაცხადეს, რომ ყველა ემირი და სეფიანთა დინასტიის ქვეშევრდომი ჰეიდარს უნდა დამორჩილებოდა, მაგრამ მოსახლეობის დიდი ნაწილი ამ ამ ცნობას უნდობლად შეხვდა.⁴ ამავე დროს, ჰაიდარის მიმდევრებმა ასეულის უფროსის – ჰუსეინ ბეგ უსტაჯლუს სასახლეში მოიყარეს თავი. მათ მუდმივი კავშირი ჰქონდათ სამეფო სასახლეში ჩაკეტილ ჰეიდართან ქალების მიერ მიტანილი წერილების საშუალებით.⁵ როგორც ვხედავთ, შაჰის ჰარამხანა ქართველი ქალის – ჰეიდარ მირზას დედის ხელში იყო. ესეც მის პრივილეგიებულ მდგომარეობაზე მიუთითებს.

შაჰ თაჰმასბის გარდაცვალების შესახებ არსებული ვერსიებით, მის გარდაცვალებაში ქართველების ხელი ერია (ამის შესახებ ევროპელი ავტორები წერენ): ჯ. ჰამმერის გადმოცემით, შაჰი, ჰეიდარ მირზას დედას, ქართველ ქალს, მოუწამლავს, რათა შაჰს ადრე მიღებული გადაწყვეტილება (ანდერძი) ჰეიდარის ტახტზე ასვლის

1 ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 517.

2 ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, ტფ., 1890, გვ. 86-87.

3 W. Hinz, დასახ. ნაშრ. გვ. 53.

4 W. Hinz, დასახ. ნაშრ. გვ. 46.

5 W. Hinz, დასახ. ნაშრ. გვ. 46.

შესახებ არ შეეცვალა და მისი შვილისთვის ტახტზე ასვლის უფლება არ ჩამოერთმია. „ამიტომ მას (ჰეიდარ მირზას დედას – ხ.ბ.) სურდა შაჰის ადრეული სიკვდილით უზრუნველყო თავისი ვაჟის სამეფო ტახტზე დაუბრკოლებლად ასვლა.“¹ მეორე ვერსიით – შაჰის ექიმებს შორის იყო გილანელი ჰაქიმ იბნ ნასრი, რომელიც ჰეიდარ მირზას მომხრე იყო. ამიტომ მან მოწამლა შაჰიო.“²

შერეფ-ხან ბითლისის მიხედვით: „ალი-ხან გურჯიმ და ზაალ გურჯიმ, რომლებიც ბიძები იყვნენ დედის მხრიდან ჰეიდარ მირზასი და იმამ-ყული მირზასი, ბაჰრამ-მირზას ვაჟის სულთან იბრაჰიმ მირზას რჩევით, ჰეიდარ-მირზა სამეფო სასახლის პალატებში დატოვეს, რათა ... ხელმწიფის გარდაცვალების შემდეგ ის ასულიყო სამეფო ტახტზე.“³

სეფიანთა სამეფო კარზე მიმდინარე პროცესებში უდიდესი როლი შეასრულა ჰეიდარ მირზას ნახევარ დამ – ხანფარვან ხანუმმა. მან მოჩვენებითი მორჩილება გამოუცხადა ჰეიდარს და ტახტზე ასვლა მიულოცა. ამავე დროს, მომხდარი ამბავი საიდუმლოდ, მაშინვე აცნობა ბიძამისს – ჩერქებთა მბრძანებელ შამხალს და გააფრთხილა, რომ თუ სასწრაფოდ არ მიიღებდა შესაბამის ზომებს, მთელი ძალაუფლება ქართველების ხელში გადავიდოდა.⁴ ფერიჰან ხანუმმა შეძლო და შაჰის ჰარამხანის გარე პერიმეტრი თავის მომხრეებს ჩააბარა. როგორც ტ. მინადოი წერს, ისმაილ II-ის დის – ფერიხან ხანუმის მიერ ჰეიდარი ჰარამხანაში ფაქტობრივ ტყვეობაში აღმოჩნდა და ელოდებოდნენ ისმაილის მისვლას ყაზვინში, რომ მას გადაეწყვიტა ჰეიდარის ბედი.⁵

როდესაც ქართველებმა და ყიზილბაშთა ნაწილმა სამეფო კარზე შექმნილი ვითარება შეიტყვეს, ყაზვინის სასახლის დაკავება და ჰეიდარის გადარჩენა სცადეს. განსაკუთრებული თავგანწირვით იბრძოდა ზაალ-ბეგი, რომელიც სასახლეში შეიჭრა და დის შვილის გათავისუფლებას ცდილობდა. სწორედ ეს გახდა მიზეზი, რომ ფერიჰან ხანუმმა ჰეიდარის მოკვლის ბრძანება გასცა. მისმა მომხრეებმა ჰეიდარი ჰარემში ქალის ტანსაცმელში გადაცმული იპოვნეს და თავი მოკვეთეს. მან მხოლოდ 11 საათი იმეფა.⁶

1 J. Hammer, Geschichte des osmanischen Reichen, II b., Pest, 1834, გვ. 473-474 – ვცით. ე. მამისტვალიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

2 W. Hinz, Shah Esmail II, Ein Beitrage zur Geschichte der Safaviden, Berlin, 1933, გვ. 44.

3 კ. ტაბატაძე, შერეფ-ხან ბითლისელის ცნობები საქართველოს შესახებ, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, თბ., 1962, გვ. 159-186; Шараф-хан ибн Шамсаддин Бидлиси, Шараф-наме, Перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Василевой, т. II, М., 1976, გვ. 229.

4 J. Hammer, Geschichte des osmanischen Reichen, II b., Pest, 1834, გვ. 475; ე. მამისტვალიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

5 T. Minadoi, Historia della Guerra fra Turchi et Persiani, Venezia, 1588, გვ. 8 – ვცით. ე. მამისტვალიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 112.

6 ე. მამისტვალიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 113.

მეორე დღეს ისმაილის მომხრეებმა ზაალ-ბეგი და ჰაიდარის სხვა მომხრეები თავიანთ სახლებში შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს.¹ შერეფ-ხან ბითლისის ცნობით კი, ზაალ-ბეგი შეტაკებისას სასახლის ბაღში მოკლეს.² ჰუსეინ-ბეგ უსტაჯლუმ კი დედით ქართველი სხვა უფლისწულები (თავისი აღზრდილები – ხ. ბ.) ყუმისა და ქაშანის მიმართულებით წაიყვანა, რათა იქ ერთ-ერთი გაემეფებინა.³ ცხადია, რომ ისინიც ისმაილის ბრძანებით დახოცეს, რადგან შემდგომ უკვე ამ უფლისწულების კვალი სპარსულ წყაროებში იკარგება.

საინტერესოა, როდის და საქართველოს რომელი კუთხიდან შეიძლება მოხვედრილიყო სოლთანზადე ხანუმი შაჰ თაჰმასბის ჰარემში?

ცნობილია, რომ ჰაიდარ მირზა დაიბადა 1554 წელს. ესე იგი, დედამისი შაჰის ჰარემში ერთი ან ორი წლით ადრე უნდა მოხვედრილიყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1551 წელს ყიზილბაშებმა სამცხეში ლაშქრობის დროს წარჩინებული გვარის ტყვეები ჩაიგდეს ხელში. თუ ამ ვარიანტს დავუშვებთ, ჰაიდარის დედა, შესაძლოა, სამცხიდან ყოფილიყო, მაგრამ როგორც მ. სვანიძე აღნიშნავს, ამ დროს ირანში მესხები ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში ჩართულნი არ ჩანან.⁴ ეს კი, ლოგიკურად, გამორიცხავს ქალის წარმომავლობას სამცხიდან.

ძალზე საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: კერძოდ, შაჰ თამაზის მეორე ლაშქრობის დროს, 1547 წლის იანვარში, როდესაც იგი უკან ბრუნდებოდა, მას კახეთის მეფე ლევანი და იმერეთის მეფე ბაგრატე ეახლნენ და მორჩილება გამოუცხადეს. საჩუქრები მიუტანეს და თვითონაც დასაჩუქრებულები დაბრუნდნენ უკან.⁵ ლევანი ყოველთვის ცდილობდა მშვიდობა შეენარჩუნებინა. იგი მუდამ უგზავნიდა შაჰს საჩუქრებს. შესაძლოა მის საჩუქრებში ერთ-ერთი სწორედ ჰაიდარ მირზას დედა ყოფილიყო.

ჰაიდარ მირზას დედის ძმას – ალიხან გორჯის, ისქანდერ მუნში კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის (1574-1605 წწ.) ძმად მოიხსენიებს: „ალი-ხან ქართველმაც, ალექსანდრე-ხანის ძმამ, რომელიც შაქში იყო, [იქ] დარჩენის ძალა ვერ მონახა, გამოეცალა და ლალა ფაშა გალაღებული შირვანში შევიდა“⁶ (საუბარია ჩილდირის ბრძოლაზე. როგორც ჩანს, ეს ალი-ხან გორჯი გადაურჩა შაჰ ისმაილ II-ის რისხვას). ისტორიკოსი ჯ. ჰამერი ალიხან გორჯის ალიხან მირზად მო-

1 W. Hinz, დასახ. ნაშრ. გვ. 53.

2 Шараф-хан ибн Шамсаддин Бидлиси, 1976, გვ. 230.

3 J. Hammer, დასახ. ნაშრ. გვ. 475.

4 მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 248.

5 ფ. გორგიჯანიძის ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ., 1926, გვ. 5; ჰასან რუმელს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 25.

6 ისქანდერ მუნში, გვ. 30.

იხსენიებს,¹ რაც უფლისწულს ნიშნავს. ერთი რამ ცხადია, რომ ალიხან გორჯი ალექსანდრე მეფის სისხლით ნათესავი უნდა ყოფილიყო, რადგან ქართული სამეფო დინასტიისადმი მისი ახლო კავშირი აშკარაა. მ. სვანიძე ვარაუდობს, რომ ალიხან-გორჯისა და სოლთან-ზადე ხანუმის გვარი იოთამაშვილი უნდა ყოფილიყო.² თუმცა, ახალი ქართლის ცხოვრების მესამე ტექსტსა და „მესხურ ქრონიკაში“ სახელი იოთამი მხოლოდ ზემოთ ხსენებულ პირთა მამის სახელია.

ქართულ სამეფო ოჯახთან ჰეიდარ მირზას დედის ახლო ნათესაურ კავშირზე მისი სახელიც მიუთითებს. სახელი – სოლთან-ზადე ხანუმი, დიდებულის შვილს ნიშნავს. სიტყვა „სოლთანი“ ასევე ფიგურირებს შაჰ ხოდაბანდეს დედის სახელშიც – სოლთან ხანუმ ბეგუმი. იგი მუსავალის ტომის ბელადის შვილი იყო. ანუ, როგორც ჩანს, ამ ქალების წარმომავლობა მათივე სახელებზე აისახა. ამდენად, მიგვაჩნია, რომ სოლთან-ზადე ხანუმი, კახეთის დიდებულის ვინმე იოთამის, სამეფო დინასტიის ახლო ნათესავის ოჯახიდან უნდა ყოფილიყო. რაც შეეხება ირანის შაჰთან ქორწინების საკითხს: – ქართულ და სპარსულ წყაროთა მონაცემების საფუძველზე მიგვაჩნია, რომ შაჰ თაჰმასბ I, ქალების წარმომავლობიდან გამომდინარე, შესაძლოა დაქორწინებული ყოფილიყო შალიკაშვილის ასულზე და სოლთან ზადე ხანუმზე, რასაც ამ ეტაპზე ვერ ვიტყვით ბაჰრა ბაჯიზე.

შაჰ ხუდაბანდეს დედად მიჩნეულ შალიკაშვილის ქალთან დაკავშირებით ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, რომ „მაშინ შაჰხუდაბანდა ვერა რისა მყოფელი (იგულისხმება საქართველოში ლალა ფაშას შემოჭრა – ხ.ბ.), ამისთვის დედამან მისმან (რომელი იყო ასული ოთარ შალიკაშვილისა) დაახვია წრმალსა ლეჩაქი და წამოუგზავნა სკმონ მეფეს (ვითარცა წეს არს ქართველთა) და მოუთხრა: „რომელიცა გნებავს, აღიღე და წარვედ ქუეყანასა შენსა ნიჭითა დიდითა და ბრძოდე ოსმალთა.“³ თვითონ ეს ნარატივია საეჭვო და ხელოვნური: ან ხმალი აიღე და იბრძოლე, როგორც კაცს შეშვენის, ან ქალივით თავზე ლეჩაქი დაიხურეო – ისე გამოდის, თითქოს სიმონი ყოყმანობდა ქართლში დაბრუნებასა და ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაზე, რაც სიმართლეს არ შეესაბამება. მ. სვანიძე მართებულად აღნიშნავს, რომ შალიკაშვილის ქალი უფლისწულის დედა არ ყოფილა, რადგან მესხები ამ დროს ირანში ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში არ ჩანან. შალიკაშვილის ქალს შაჰ თამასბთან მხოლოდ ერთი ასული ჰყავდა.

შაჰ ხუდაბანდეს დედა იყო სულთანუმ ბეგუმი (გარდ. 1593 წ.),

1 სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.), ტექსტის პუბლიკაცია, გამოკვლევა და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1961, გვ. 42.

2 მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 244.

3 ვახუშტი, 1973, გვ. 411.

იგივე სულთან ხანუმ (იგივე სოლთანამი თორქემანი) მავსილუ ანუ მუსავალის ტომიდან. იგი იყო ყიზილბაში, მუსა სულთანზე თორქემანი მავსილუს შვილი. ზოგიერთი თანამედროვე ირანელი ისტორიკოსი მას ჰაიდარ მირზას და შაჰის სხვა შვილების დედად მიიჩნევს (რა თქმა უნდა, არასწორად მიგვაჩნია).

ამდენად, XV საუკუნის 70-იან წლებში სეფიანთა ირანში ძალაუფლებისათვის მიმდინარე ბრძოლაში აქტიურად მონაწილეობდა შაჰ თაჰმასბ I-ის ერთ-ერთი მეუღლე, უფლისწულ ჰაიდარის დედა, წარმოშობით ქართველი – სოლთან ზადე ხანუმი. სწორედ მის გარშემო იყო გაერთიანებული ე. წ. ქართული კლანი (შაჰის უფლისწულების ქართველი დედები და მათი ძმები), რომელიც ცდილობდა ირანის ტახტზე საკუთარი კანდიდატის აყვანას. სოლთან ზადე ხანუმის მყარ პოზიციებს ჰარამხანაში განსაზღვრავდა შემდეგი გარემოებები: სოლთან ზადე ხანუმი იყო შაჰთან ქორწინებაში მყოფი, ჰყავდა ორი უფლისწული, იგი ეკუთვნოდა ქართველ (კახელ) დიდებულთა ოჯახს და ამავე დროს, სამეფო დინასტიის ახლო ნათესავიც უნდა ყოფილიყო; მისი ძმები – ალიხან გურჯი და ზაალ გურჯი შაჰის კარზე მაღალ თანამდებობებს იკავებდნენ და იყვნენ თაჰმასბ I-ის ნდობით აღჭურვილი პირები.